

**IKKI TILDA SO‘ZLASHUVCHI TALABALARNING GURUH
ICHIDAGI KOMMUNIKATIV FAOLLIGI**

Normurodova Zamira Baxriddin qizi,

EMU universiteti “Ijtimoiy fanlar kaferdai” o’qituvchisi

Tel: +99890-022-77-55

E-mail: zislamova79@gmail.com

Qodirova Xurinisho Botir qizi

Emu universiteti Psixologiya

yonalihi talabasi

Tel +998777852111

E-mail: xadijaqodirova2111@gmail.com

Annotatsiya: *Mazkur maqolada ikki tilda so‘zlashadigan talabalarning jamoa ichidagi kommunikatsiyasi ijtimoiy-psixologik, psixolingvistik va pedagogik nuqtai nazardan kompleks tarzda tahlil qilinadi. Globallashuv va ko‘p tillilik sharoitida bilingvizmning kognitiv rivojlanish, ijro funksiyalari, diqqatni boshqarish va moslashuvchan tafakkurga ta’siri ilmiy manbalar asosida yoritiladi. Shuningdek, kod-almashtirish fenomeni, madaniy identiklik, jamoada liderlik va mediatorlik rolining shakllanishi masalalari ochib beriladi.*

Maqolada O‘zbekiston va Markaziy Osiyo olimlarining qarashlari asosida ko‘p tilli ta’lim muhitida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari asoslab beriladi. Talabalarda mustaqil fikrlash, dalillash, konstruktiv bahs yuritish va madaniyatlararo muloqot ko‘nikmalarini shakllantirishning ahamiyati ko‘rsatib beriladi. Tadqiqot natijalari ikki tillilikni nafaqat lingvistik hodisa, balki shaxsning kognitiv va ijtimoiy salohiyatini rivojlantiruvchi strategik resurs sifatida baholash zarurligini asoslaydi.

Kalit so‘zlar: *bilingvizm, ko‘p tillilik, jamoaviy kommunikatsiya, kod-almashtirish, kognitiv rivojlanish, ijro funksiyalari, metalingvistik ong, madaniy identiklik, ijtimoiy moslashuv, kommunikativ kompetensiya, madaniyatlararo muloqot, liderlik, mediatorlik, refleksiv tafakkur, professional kommunikatsiya.*

Аннотация: В данной статье социально-психологическая, психолингвистическая и педагогическая коммуникация студентов, говорящих на двух языках, анализируется комплексно. В условиях глобализации и многоязычия влияние билингвизма на когнитивное развитие, исполнительные функции, управление вниманием и адаптивное мышление освещается на основе научных источников. Также раскрываются вопросы феномена кодообмена, культурной идентичности, формирования роли лидерства и медиации в коллективе. В статье обоснованы педагогические условия развития коммуникативной компетенции в многоязычной образовательной среде на основе взглядов ученых Узбекистана и Центральной Азии. Показана важность формирования у студентов навыков самостоятельного мышления, аргументации, конструктивной дискуссии и межкультурного общения. Результаты исследования показывают, что двуязычие - это не только лингвистическое явление, но и стратегия развития когнитивного и социального потенциала личности.

Ключевые слова: билингвизм, многоязычие, коллективная коммуникация, обмен кодом, когнитивное развитие, исполнительные функции, металингвистическое сознание, культурная идентичность, социальная адаптация, коммуникативная компетенция, межкультурная коммуникация, лидерство, медиация, рефлексивное мышление, профессиональная коммуникация.

Annotation. This article comprehensively analyzes the communication of bilingual students within the community from a socio-psychological, psycholinguistic, and pedagogical point of view. In the context of globalization and multilingualism, the influence of bilingualism on cognitive development, performance functions, attention control, and adaptive thinking is highlighted on the basis of scientific sources. Also, issues of the phenomenon of code substitution, cultural identity, the formation of the role of leadership and mediation in the team are revealed. The article substantiates the pedagogical conditions for the

development of communicative competence in a multilingual educational environment based on the views of scientists from Uzbekistan and Central Asia. The importance of forming students' skills in independent thinking, argumentation, constructive discussion, and intercultural communication is shown. The research results show that bilingualism is not only a linguistic phenomenon, but also a strategy that develops the cognitive and social potential of the individual.

Keywords: *bilingualism, multilingualism, collective communication, code exchange, cognitive development, executive functions, metalinguistic consciousness, cultural identity, social adaptation, communicative competence, intercultural communication, leadership, mediation, reflexive thinking, professional communication.*

Kirish

Bugungi kunda butun dunyo bo'yicha migratsiya jarayonlari avj olgan, axborot texnologiyalar tez rivojlanayotgan bir vaqtda xorijiy tillarni bilishga bo'lgan ehtiyoj o'sib bormoqda. Respublikamizda nafaqat ta'lim jarayonida, balki ijtimoiy mehnat bozorida ham xorijiy tillarni bilish talab qilinmoqda. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 2021 yilning 6-may kuni chet tillarini o'qitish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari yuzasidan videoselektor yig'ilishida: "Mamlakatimizda xorijiy tillarni o'rgatish bo'yicha kelajak uchun mustahkam poydevor bo'ladigan yangi tizimni yo'lga qo'yish vaqti-soati keldi. Biz raqobatdosh davlat qurishni o'z oldimizga maqsad qilib qo'ygan ekanmiz, bundan buyon maktab, litsey, kollej va oliy o'quv yurti bitiruvchilari kamida 2 ta chet tilini mukammal bilishlari shart. Bu qat'iy talab har bir ta'lim muassasasi rahbari faoliyatining asosiy mezoniga aylanishi lozim" – deb ta'kidlab o'tdilar. Zero O'zbekistonning ochiqlik siyosati, dunyo bozoriga faol kirib borayotgani, barcha sohalarda xalqaro hamkorlik kengayayotgani xorijiy tillarni bilishga ehtiyojni oshirmoqda. [6]

Globalashuv sharoitida oliy ta'lim tizimida ko'p tillilik keng tarqalgan hodisaga aylanmoqda. Ikki tilda so'zlashadigan talabalar jamoada muloqot jarayonida nafaqat lingvistik, balki kognitiv va ijtimoiy resurslardan ham foydalanadilar. L.S. Vygotskiy ta'kidlaganidek, til inson tafakkuri va ijtimoiy tajribasini o'zlashtirishning asosiy vositasidir. Shu sababli, bilingvizm talabalar, mutaxassislar O'zbekiston mehnat bozorida va umuman shaxs ijtimoiylashuvida va shaxsning jamoada o'z o'rnini belgilashida muhim omil hisoblanadi.

Bilingvizm va kognitiv rivojlanish.

Zamonaviy tadqiqotlar (E. Bialystok va boshqalar) bilingv shaxslarda ijro funksiyalari, diqqatni boshqarish va muqobil fikrlash qobiliyati yuqori rivojlanganini ko'rsatadi. Bu esa jamoaviy muhokama jarayonida tezkor qaror qabul qilish va kommunikativ strategiyalarni moslashtirish imkonini beradi.

Bilingvizm (bi. ikki + lot. lingua – til) deganda, ikki tilda so'zlay olishlik; ikki tilni bilishlik; ikki tildan foydalanishlik; ikki tillilik, ikki tilni tushinish qobiliyatlari nazarda tutiladi [5]. Ma'lumki, ilk bolalik davridan ikkinchi tilni o'rganish inson intellektini o'stiradi, o'smirlik davrlarida ham ikki va undan ortiq tilda so'zlashadigan o'smirlarning boshqa bolalarga qaraganda tafakkurida, mantiqiy fikrlashida sezilarli farq bo'ladi. Hozirgi paytgacha ikki va undan ortiq tillilikni o'rganish bo'yicha bir qator tadqiqotlar amalga oshirilgan bo'lib, E. Pill va U. Lambertlarning fransuz tili va ingliz tilida so'zlashadiganlar va faqat ingliz tilida so'zlashadiganlarning farqini aniqlash uchun o'tkazgan tadqiqotlari, E.Bialistokning bilingvizmning kognitiv afzalliklari haqidagi tadqiqotlarini va ular orasida J.Ronjning metodik tadqiqotlari alohida diqqatga sazovor. Bundan tashqari, serbiyalik lingvist M.Pavlovichning Parijda o'sib serb va frantsuz tillarini o'zlashtirgan farzandini, geolog Folts esa o'zining malay va nemis tilini o'rgangan ikki o'g'lini kuzatishlari orqali kelgan xulosalari bilingvizmni ilmiy o'rganish sohasidagi salmoqli tadqiqotlardir [4].

Psixologiya o'rganayotgan barcha mavzulardan farqli ravishda, bilingvizm — dixotomiya emas: hech kim monolingv yoki bilingv bo'lolmaydi. Hamma muayyan

til bilan bog'liq tajribaga ega. Shu sabab, bilingvni tadqiq etishning asosiy muammosi aholi orasida uning nisbatini aniqlashdan iborat. Bu borada ikki xil yondashuv mavjud. Bilingvizm ayrim tadqiqotlarda «hayoti davomida doimiy ravishda ikki tilda ravon so'zlashadigan insonlar» sifatida tavsiflanadi.

Ikkinchi yondashuvga ko'ra, bilingvizm — kontinuum. Biz o'z tadqiqotimizda ishtirokchilarga tarqatiladigan batafsil anketadan foydalanamiz. Ular til bilish darajasi, oilada va ko'chada kim bilan qaysi tilda ko'proq so'zlashishlari borasida javob beradi.

Tadqiqotlar xulosalaridan kelib chiqadigan bo'lsak, bilingvizm aqliy rivojlanishga salbiy ta'sir ko'rsatadi va bolani tillar muloqotida chalkashtiradi [3].

Chet tillarini o'rganish, shubhasiz, aql uchun foydali mashg'ulot bo'lib, u bilim saviyasini hamda dunyoqarashni kengaytiradi. Bilingvizm borasida olib borilgan so'nggi tadqiqotlar uning zarari haqidagi tasavvurlarni yo'qqa chiqarish bilan bir qatorda, bolaning ikki til doirasida rivojlanishi unga ikkita tilni bilishdan ham ko'ra kuproq narsa bera olishini isbotlamoqda. Ikki tilni o'zlashtirgan shaxslarning bir qator o'ziga xos jihatlari mavjud bo'lib, ular jumlasiga, ko'pincha bikulturizm, boshqa madaniyatlarga bo'lgan munosabatlarda yuqori chidamlilik xususiyati va mehnat bozorida raqobatbardoshlikda shubhasiz ustunlikka ega bo'lish kabilar kiritiladi.

L.A. Petit va uning Dartmun kolledjidagi hamkasblari ikkala tilda yozish va o'qishni biladigan bilingv va bir tilli o'smirlarda qiyosiy eksperiment o'tkazishgan va «Simon Task» metodi yordamida bolalar bilish qobiliyatlarini baholashadi. «Simon Task» metodi insonning diqqati darajasini aniqlash maqsadida qo'llaniladi) Bilingvlarning natijalari monolingvlarga nisbatan sezilarli darajada yuqori chiqadi. «Biz bilingvlarda bunday ustunlik bo'lmaydi, deb o'ylagan edik, chunki ikki tilni o'zlashtirganliklari bois ularda til rivojlanishi bir muncha sekin bo'lishi kerak edi, - deya sharhlaydi Petit, - lekin tadqiqot buni isbotlamadi. Aksincha, ikki turli lingvistik tizimni qayta ishlash uchun zarur bo'lgan

hisoblashga bo'lgan katta qobiliyat bolalardagi kognitiv qobiliyatlarni ham o'zlashtiradi" [2].

Kognitiv rivojlanish — bu shaxsning idrok, xotira, tafakkur, diqqat, nutq va muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilish jarayonlarining takomillashuvi jarayonidir.

J. Piagetning rivojlanish nazariyasiga ko'ra, tafakkur bosqichma-bosqich murakkablashadi va abstrakt operatsiyalar darajasiga yetadi. Bilingv muhit esa ushbu jarayonni tezlashtirishi mumkin, chunki shaxs ikki til tizimi o'rtasida doimiy ravishda mantiqiy bog'lanishlarni amalga oshiradi.

O'zbek psixologi E. G'oziyev fikricha, muloqot shaxsning ijtimoiy faolligini belgilovchi asosiy mexanizm bo'lib, nutq madaniyati jamoada mavqe shakllanishida muhim rol o'ynaydi. B.R. Qodirov esa ijtimoiy-psixologik moslashuv jarayonida til kompetensiyasi yetakchi omillardan biri ekanini qayd etadi.

Jamoada kommunikatsiyaning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari

Bilingv shaxs muloqot jarayonida kerakli tilni tanlaydi va ikkinchi tilni vaqtincha "bloklaydi". Bu jarayon diqqat va nazorat mexanizmlarini doimiy mashq qildiradi.

Ikki tilda so'zlashadigan talabalar jamoada quyidagi xususiyatlarni namoyon etadilar:

- til tanlash strategiyalaridan foydalanish;
- kod-almashtirish orqali muloqotni soddalashtirish;
- turli madaniy guruhlar o'rtasida vositachilik qilish;
- kommunikativ moslashuvchanlikni ta'minlash.

Ijtimoiy o'rganish nazariyasiga ko'ra (A. Bandura), shaxs jamoada o'zini tutish modelini kuzatish va taqlid orqali shakllantiradi. Bilingv talabalar esa ikki madaniy modelni uyg'unlashtirish imkoniga ega bo'ladilar.

Qozog'istonlik tadqiqotchi A. Kussainova ko'p tilli ta'lim muhitida talabalar o'rtasidagi integratsiya jarayoni o'zaro hurmat va madaniy hamkorlik asosida muvaffaqiyatli amalga oshirishini ta'kidlaydi.

Kod-almashtirish fenomeni. Kod-almashtirish – muloqot jarayonida bir tilning ikkinchi til bilan almashishi jarayonidir. Sotsiolingvistika nuqtai nazaridan u quyidagi vazifalarni bajaradi:

- Fikrni aniqroq ifodalash;
- Emotsional ta'sirni kuchaytirish;
- Guruh birdamligini mustahkamlash;
- Ijtimoiy yaqinlikni oshirish.

O'zbekiston sharoitida olib borilgan kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, ikki tilda erkin muloqot qila oladigan talabalar jamoada yetakchilik pozitsiyasini tezroq egallaydilar. Fikr so'zlarda shakllanganligi va mustahkamlanganligi sababli u barqaror intellektual tuzilma sifatida ongda saqlanadi, tahlil qilinadi va rivojlantiriladi. Demak, tafakkur rivoji bevosita nutq rivoji bilan chambarchas bog'liqdir. Nutq – bu fikrning tashqi ifodasi, tafakkur esa nutqning ichki mazmunidir. Shu bois o'quvchilarda mustaqil va tanqidiy fikrlashni shakllantirish uchun avvalo ularning nutq faoliyatini rivojlantirish zarur. Talabalarni o'z nuqtai nazarini aniq, mantiqli va dalillarga tayangan holda ifodalashga o'rgatish – ularning intellektual yetukligini ta'minlaydi. Fikrni asoslab bera olish, muqobil qarashlarni hurmat bilan tinglash, ularga munosabat bildirish hamda o'z pozitsiyasini madaniyatli tarzda himoya qilish kompetensiyalari zamonaviy ta'limning ustuvor vazifalaridan biridir. Ayniqsa, bahs-munozara, debat, keys-stadi, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish kabi metodlar o'quvchilarda argumentatsiya va refleksiv tafakkurni rivojlantiradi. Shuningdek, o'rinli tanqid qila bilish va konstruktiv fikr almashish madaniyati shaxsning ijtimoiy yetukligini namoyon etadi. Tanqid – bu inkor etish emas, balki takomillashtirish vositasidir. O'quvchi o'z fikrini dalillar bilan himoya qila olsa va boshqalarning fikrini tahliliy qabul qila olsa, unda yuqori darajadagi kognitiv va kommunikativ kompetensiyalar shakllanadi.

Bunday ko'nikmalar talabalarning kelajakdagi kasbiy faoliyatida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Mehnat jamoasida samarali ishlash, o'z o'rnini topish,

professional muloqot olib borish, qaror qabul qilish jarayonida faol ishtirok etish aynan rivojlangan nutq va tafakkur madaniyatiga bog‘liqdir. Ish muhitida o‘z fikrini asoslab bera oladigan, muqobil qarashlarni hurmat qiladigan, konstruktiv bahs yurita oladigan mutaxassislar yuqori baholanadi.

Shunday qilib, tafakkur va nutqni uzviy rivojlantirish ta’lim jarayonining strategik vazifasidir. O‘quvchilarni erkin fikrlashga, mantiqiy dalillashga, madaniyatli munozara olib borishga o‘rgatish – ularning nafaqat akademik muvaffaqiyatini, balki ijtimoiy va kasbiy moslashuvini ham ta’minlaydi.

Sh. Sharipovning pedagogik qarashlariga ko‘ra, milliy til va madaniyat shaxsning ijtimoiy o‘zligini shakllantiradi. Ikki tilda so‘zlashadigan talabalar ko‘pincha madaniy ko‘prik vazifasini bajarib, turli til guruhleri o‘rtasida o‘zaro tushunishni ta’minlaydilar.

Bu jarayon jamoada:

- tolerantlikni kuchaytiradi;
- ijobiy psixologik iqlimni shakllantiradi;
- madaniyatlararo muloqotni rivojlantiradi.

Ikki va undan ortiq tilda so‘zlashadigan mutaxassislarning ish joyidagi kommunikatsiyasi zamonaviy professional muhitning muhim tarkibiy qismiga aylangan. Global integratsiya, xalqaro hamkorlik va ko‘p millatli jamoalar sharoitida til faqat axborot almashish vositasi emas, balki ijtimoiy moslashuv, liderlik va kasbiy muvaffaqiyat omili sifatida ham namoyon bo‘ladi. Ko‘p tilli mutaxassislar turli auditoriyalar bilan samarali muloqot qila olish, mazmunni kontekstga mos ravishda yetkazish va madaniy farqlarni hisobga olish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Ish joyida kommunikatsiya aniqlik, mantiqiylik va tezkorlikni talab qiladi. Ikki til tizimidan foydalana oladigan mutaxassislar vaziyatga qarab til tanlaydi, terminologiyani moslashtiradi va kerak bo‘lganda tushunchalarni sodda shaklda izohlab bera oladi. Bu ayniqsa muzokara jarayonlarida, xalqaro uchrashuvlarda va jamoaviy qaror qabul qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ko‘p tillilik ularga turli fikrlarni integratsiya qilish va muammolarga kengroq nuqtai nazardan yondashish

imkonini beradi. Shuningdek, ko‘p tilli mutaxassislar ko‘pincha jamoada vositachi (mediator) rolini bajaradilar. Turli til va madaniyat vakillari o‘rtasida tushunmovchilik yuzaga kelganda, ular mazmunni aniqlashtiradi, noto‘g‘ri talqinlarning oldini oladi va kommunikativ muvozanatni tiklaydi. Bu esa jamoada ijobiy psixologik iqlim shakllanishiga xizmat qiladi. Madaniyatlararo sezgirlik, kommunikativ etikani bilish va nutq madaniyatiga rioya qilish ko‘p tilli mutaxassislarning muhim ustunliklaridan biridir. [5]

Biroq ko‘p tillilik har doim ham oson jarayon emas. Ba‘zan til tanlashdagi ikkilanish, terminologik tafovutlar yoki ortiqcha kognitiv yuklama muloqot jarayonini murakkablashtirishi mumkin. Ayrim hollarda mutaxassis o‘z fikrini bir tilda to‘liq ifoda eta olmaslik xavotirini his qiladi. Shuning uchun ish joyida aniq til siyosati, o‘zaro hurmat va qo‘llab-quvvatlovchi kommunikativ muhit muhim ahamiyatga ega.

Ikki va undan ortiq tilda so‘zlashadigan mutaxassislarning ish joyidagi kommunikatsiyasi ularning kasbiy samaradorligini oshiradi, liderlik salohiyatini kuchaytiradi va jamoaviy hamkorlikni mustahkamlaydi. Ko‘p tillilik bugungi mehnat bozorida strategik ustunlik sifatida qaralmoqda, chunki u nafaqat til bilish, balki moslashuvchan tafakkur, madaniyatlararo kompetensiya va yuqori darajadagi kommunikativ madaniyatni ham o‘z ichiga oladi.

Xulosa: Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ikki tilda so‘zlashadigan talabalarning jamoaviy kommunikatsiyasi ko‘p qirrali ijtimoiy-psixologik va psixolingvistik jarayon bo‘lib, u nafaqat lingvistik kompetensiya, balki kognitiv rivojlanish, ijtimoiy moslashuv va madaniyatlararo integratsiya bilan uzviy bog‘liqdir. Bilingvizm talabalarda ijro funksiyalarining rivojlanishi, diqqatni boshqarish, moslashuvchan va refleksiv tafakkur shakllanishi kabi yuqori darajadagi kognitiv xususiyatlarni kuchaytiradi. Bu esa jamoaviy muhokama, bahs-munozara va qaror qabul qilish jarayonlarida samarali ishtirok etish imkonini beradi. Shuningdek, kod-almashtirish fenomeni va til tanlash strategiyalari jamoada kommunikativ moslashuvchanlikni ta‘minlab, turli madaniy guruhlar o‘rtasida

vositachilik rolini bajarishga xizmat qiladi. Bilingv talabalar ko‘pincha madaniy ko‘prik vazifasini bajarib, ijobiy psixologik iqlimni shakllantirish, tolerantlikni mustahkamlash va madaniyatlararo muloqotni rivojlantirishga hissa qo‘shadilar.

O‘zbekiston va Markaziy Osiyo olimlarining ilmiy qarashlari ham ko‘p tillilikni shaxsning intellektual va ijtimoiy salohiyatini rivojlantiruvchi muhim omil sifatida e’tirof etadi. Ta’lim jarayonida nutq madaniyatini rivojlantirish, argumentatsiya va konstruktiv bahs yuritish ko‘nikmalarini shakllantirish, interfaol metodlardan foydalanish talabalarning kommunikativ kompetensiyasini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Umuman olganda, ikki tillilikni faqat lingvistik hodisa sifatida emas, balki shaxsning kognitiv, ijtimoiy va kasbiy rivojlanishini ta’minlovchi strategik resurs sifatida baholash zarur. Ko‘p tilli ta’lim muhiti talabalar jamoasida samarali kommunikatsiya, liderlik salohiyati va professional tayyorgarlikni shakllantirishning muhim omili hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Выготский Л.С. Мышление и речь. М.: Лабиринт, 2001. - 368 с.
2. Чиршева Г.Н. Детский билингвизм: одновременное усвоение двух языков. – СПб.: Златоуст, 2015. – 488 с.
3. G‘oziyev, E. Umumiy psixologiya. Toshkent. 2012.
4. Qodirov, B.R. Ijtimoiy psixologiya asoslari. Toshkent. 2015.
5. Bandura, A. Social Cognitive Theory. 2006.
6. Jumayeva, M. B. (2021). Interactive Methods Used In.
7. Mukarrama, J., Jasurbek, A., & Kamoliddin, S. (2022). Teaching listening skills in English.
8. <https://hidoyat.uz/12027>.
9. <https://postnauka.ru/faq/67660>
10. <https://uz.wiktionary.org/wiki/bilingvizm>